

»De smaa graa«

Livshistorier – vandrebøger

Af Morten Mortensen

Mange idrætshistorikere har formentlig på et eller andet tidspunkt haft et ønske om metodisk, i ét greb, at sammensmelte den lille og den store historie, det lokale og nationale, det personlige og samfundsmæssige. Jørn Hansen formulerede allerede ideallet – og ikke mindst problemerne derved – i første udgave af Idrætshistorisk Fornings årsbog i 1985.¹ Han opstillede nogle forsigtige krav om, at idrætshistorien skulle ses som sociale og kulturelle foreteelser i dagligdagen, og at idrætshistorikeren skulle efterspore spændingsfeltet mellem historien og idrætshistorien. Idrætshistorie skulle ifølge Jørn Hansens ideal være brydningsfyldt socialhistorie, der indfangede den »totale livshistorie«.² I 1993, hvor et helt nummer af *Idrætshistorisk Årbog* blev helliget livshistorie og idrætshistorie, stod det klart, at det var særdeles vanskeligt at forbinde den store historie og den lille historie.

Den postmodernistiske erkendelse af, at der ikke fandtes nogen determinant i historien, gjorde at interessen i stedet for blev rettet mod det biografiske område: den historiske biografi.³ En række spændende historiske biografier blev skrevet i denne periode, hvilket i det faghistoriske miljø skabte en til tider højrøstet diskussion om, hvorvidt forskning i centrale historiske aktørers private liv var ægte historisk forskning. Kritikken gik ikke overraskende på, om det private havde nogen relevans og

forklaringskraft i forhold til det offentlige politiske liv. Stadigvæk var det den politiske historie, som var referencen, både for kritikerne, men sandelig i stor udstrækning også for de historikere, der skrev biografierne. Stort set alle de historiske biografier, der blev skrevet, handlede om såkaldte centrale historiske aktører, personer, der havde spillet en vigtig rolle i den store politiske historie. Det handlede om enkeltindivider, i hvis privatliv man forsøgte at finde svar på spørgsmål i den store historie. Ønsket om at skabe en »total livshistorie«, hvor også anonyme historiske aktørers virkelighed blev sat i spil, var stadig ikke opfyldt.

Et væsentligt problem ved at skrive total livshistorie i Danmark har været og er stadig manglen på tilgængeligt og egnet kildemateriale. Man kan have nok så gode og høje idealer om, at et givent forskningsprojekt skal kombinere det personlige og samfundsmæssige, være tværfagligt osv., men det nytter ikke noget, hvis ikke man har et kildemateriale, som kan belyse det og åbne for det relevante konfliktstof. Resultatet bliver ofte, at der i den skrevne idrætshistorie så at sige koges suppe på de samme sten. Tendensen er, at der skrives idrætshistorie ud fra de samme kilder og kildetyper, eksempelvis anvendes de store idrætsorganisationers forhandlingsprotokoller, medlemsblade og årsskrifter flittigt, og selv om der udøves stor metodisk og tolk-

ningsmæssig fantasi i anvendelsen af disse kilder, bliver resultatet ofte mere politisk historie og organisationshistorie end totalhistorie.

At det ofte går sådan, er forståeligt al den stund, at det ofte er disse arkiver, som er bevaret og tilgængeliggjort. Dette forhold hænger sammen med et iboende paradoks mellem de allerede indsamlede arkivalier og den aktuelle forskningsmæssige interesse. Det er enhver tidsperiodes privilegium at stille sine egne spørgsmål til historien. Uden disse skiftende spørgsmål vil historieforskningen stivne og miste sin fornyelse og dynamik. Men samtidigt er det disse skift i problemstillinger, som gør det vanskeligt at forudse, hvad fremtidens samfund vil finde interessant og vigtigt at få belyst ved fortiden. For ikke alt kan og skal gemmes, og det afgørende problem er at afgøre hvilke kilder, der er bevaringsværdige. Det er først, når en given tidsperiode ønsker svar på bestemte historiske spørgsmål – som regel skabt af samtidens problemstillinger – at de historiske kilder så at sige bliver til. Vi kan altså ikke i alle forhold forudsige, hvad fremtidens historikere vil vælge at definere som historiske kilder. Kun én ting kan vi være sikre på, og det er, at fremtidens historikere vil efterspørge kilder, som ingen har forudset skulle indsamles. Og det er præcis derfor, det i dag er så vanskeligt at skrive »den totale livshistorie«. En stor del af de arkiver, der er tilgængelige i dag, er indsamlet for 20-40 år siden, da tidens spørgsmål i høj grad var politisk orienteret, og det var dokumentationen af den politiske og organisatoriske historie, man forskningsmæssigt fandt vigtig at bevare. Desuden har strukturen i den danske arkivverden også betydning, groft sagt kan den opdeles i to sektorer: statens arkiver og de ikke-statslige arkiver. Da den danske arkivlov – og deraf

følgende pligtaflevering – kun omfatter de statsligt skabte kilder, er der kun foretaget systematisk indsamling på de områder, hvor det offentlige har givet tilskud til idrætten. Idet idrætsorganisationernes og -foreningernes arkiver hører til i den frivillige (private) sektor, har deres arkiver ikke været omfattet af den danske arkivlov. For eksempel er de store landsdækkende organisationer som Danmarks Idræts-Forbund (DIF), Danske Gymnastik- og Idrætsforeninger (DGI) – der udover årligt at modtage en statslig trecifret millionstøtte også repræsenterer størstedelen af de idrætsaktive i Danmark – ikke omfattet af arkivloven (eller kulturarvsloven for den sags skyld), hvilket har betydet, at bevaringen af deres arkiver er blevet overladt til det private initiativ.⁴

Tilbage står, at spændende og interessante kilder forbliver usynlige og ukendte for idrætshistorikerne. Dels fordi de af arkivskaberne selv – eller deres efterkommere – ikke tillægges nogen historisk værdi og derfor kasseres. Dels fordi kilderne forbliver uregistrerede, »uopdagede« og dermed utilgængelige, og dels fordi vi som idrætshistorikere mangler fantasi, når det kommer til anvendelse af andre kilder end de gængse. Når idrætshistorikerne er ret konservative i anvendelse af kilder, signalerer de på samme tid til de miljøer, hos hvem mange »uopdagede kilder« befinder sig, at disse kilder ikke er historisk interessante.

Foruden kilder fra den offentlige sfære (forhandlingsprotokoller o.l.) og kilder fra privat/intimsfæren (private breve, erindringer, dagbøger o.l.), findes der en type kilder, som ligger i gråzonen mellem intimsfære og offentlig sfære, nemlig de mange vennebøger og vandrebøger, som i over 100 år har været flittigt brugt inden for de folkelige bevægelser, og altså også inden

Snoghøj Gymnastikhøjskole marcherer ind til opvisning. Forrest til venstre går Anna Raahede og yderst til højre ses Anna Krogh. Foto: Vartov-Arkivet.

for den folkelige gymnastik og idræt. I det følgende vil et eksempel på disse vandrebøger blive præsenteret, samt der vil blive givet nogle forslag til, hvad bøgerne kan anvendes til forhåbentlig til inspiration for videre forskning i »den totale livshistorie«.

»De smaa graa«

»først da jeg kom på Snoghøj Gymnastikhøjskole fik mit liv mening og retning ...«⁵

Sådan afslutter tidligere efterskoleleder og gymnastik-instruktør Anna Raahede i 2003 vandrebøgerne »De smaa graa«. Navnet »De smaa graa« kom af de gymnastikdragter, som var obligatoriske på Snoghøj Gymnastikhøjskole. I 60 år – fra sommeren 1943 – havde hun sammen med 12 andre elever fra Snoghøj Gymnastikhøjskole jævnlige skrevet sammen i vandrebøgerne,

som nu altså var slut. De sidste af de 13 tidligere Snoghøjelever havde besluttet ikke længere at videreføre vandrebøgerne, kræfterne dertil rakte ikke længere.

Med årene var vandrebøgerne blevet til fire tætskrevne bind. Mødet med Snoghøj Gymnastikhøjskole og ikke mindst forstanderparret Jørgine Abildgaard og Anna Krogh samt lærerinden Solvejg Bording blev et afgørende vendepunkt for Anna Raahede og de 12 andre højskoleelever og brevskrivere. Opholdet på højskolen og fællesskabet med de andre elever blev et fiks- og omdrejningspunkt, som satte deres liv i perspektiv. Der var en tid før og en tid efter Snoghøj.

Anna Raahede døde sommeren 2005, men før hendes død afleverede hun det sidste bind af vandrebøgerne til Vartov-Arkivet, ligesom hun havde indsamlet og afleveret kildemateriale fra Snoghøj Gymnastikhøjskole.

Vandreboer og venskab i det grundtvigske

Siden den første folkehøjskole blev oprettet i Rødding i 1844 er der inden for det, man normalt betegner de folkelige bevægelser, blevet produceret kolossale mængder af skriftlige kilder, for grundtvigianerne var og er et meget skrivende folkefærd.⁶ Kilderne består foruden en enorm mængde artikler, bøger og foredrag, hovedsageligt af breve og anden korrespondance. Den store mængde korrespondance hænger sammen med det grundtvigske miljøes omverdensforståelse. Denne siger nemlig, at personlige, intime og uformelle menneskelige relationer er langt vigtigere og ægte end relationer, der udelukkende hviler på formelle og professionelle værdier. I det grundtvigske miljø er der historisk opstået en kraftig idealisering af det gode venskab, og som resultat heraf et ønske om at alle menneskelige relationer – også de professionelle – skal være venskabelige. Derfor er indholdet i brevvekslingerne ofte en blanding af forretningsmæssige, politiske, filosofiske og private emner.⁷ Et enkelt brev kan sagtens indeholde en diskussion af pædagogiske principper, de nye dyrkningsmetoder for landbruget og beretninger om private forhold. Konkret kommer dette venskabsbegreb til udfoldelse i de mange afholdte vennemøder, venneforeninger osv. Venskabsbegrebet er således ikke blot et ideal, men rummer også en praktisk etisk forpligtende dimension. Opretholdelsen og udbygningen af de venskabelige relationer er derfor meget vigtig for grundtvigianerne, og dertil er de såkaldte vandreboer meget anvendelige.

Både mænd og kvinder inden for det grundtvigske højskolemiljø har i tidens løb skrevet i vandreboer. Hvorvidt denne form for kommunikation har været mere

udbredt blandt kvinder, og om der har været forskel på indholdet og udformningen af vandreboerne alt efter køn, vil kræve en større sammenlignende undersøgelse af breve og vandreboer fra det grundtvigske miljø end det er muligt i denne artikel. Mig bekendt er der ikke foretaget komparative undersøgelser af, om kvinder kommunikerer anderledes end mænd inden for det grundtvigske.⁸

Men hvad er en vandrebo? Vandreboer er i princippet brevsamlinger, hvor de enkelte breve er skrevet af enkeltpersoner – men henvendt til en kreds af højskolevenner. Allerede her adskiller brevene i vandreboerne sig fra den almindelige personlige brevskrivning. Dog er der ikke tale om »rundskrivelser« uden personligt eller intimt indhold, brevene i vandreboerne kan sagtens have både en personlig og intim karakter.

Brevene i vandreboerne har ofte karakter af små erindringer, da der ind i mellem går flere år mellem, at man skriver i bøgerne. Derfor er brevene ofte tilbageskuende, og brevskriveren fortæller om, hvad der er hændt, siden vedkommende sidst skrev. Brevene har således i disse tilfælde en eftertænkende karakter, der er blevet tænkt over indholdet, og det, man i skrivetidspunktet finder vigtigt, er kommet med. Til andre tider har brevene mere karakter af dagbogsoptegnelser om, hvad der er sket i den nære fortid. Dog er optegnelserne ikke blot henvendt til skribenten selv, men til kredsen af højskolevenner.

Hvordan skal indholdet og udsagnene fra de skrivende kvinder vurderes? Er der tale om udsagn, der ligger på niveau med dagboer, er der tale om erindringer, eller er det snarere en form for brevskrivning? Svaret må være, at vandreboerne er en blanding af alle tre kildetyper.

Hvor kom de fra socialt og kulturelt?

Vandrebøgerne kan give et indblik i elevernes sociale, kulturelle og geografiske baggrund. Både hvor eleverne kommer fra, og hvor de bevæger sig hen.

Vandrebøgerne »De smaa graa« består som omtalt af fire bind og spænder over en tidsperiode på 60 år. I de første bind – der begynder august 1943 – præsenterer skribenterne sig. De 13 unge kvinder, der som ca. 20-årige sammen har gået på Snoghøj Gymnastikhøjskole, begynder vandrebogen med at fortælle om deres hjem, familie og fortid. Noget som de åbenbart har aftalt, før de begyndte på vandrebøgerne. Det kan måske undre, at kvinderne har behov for dette, da man skulle forvente, at de havde lært hinanden godt at kende under højskoleopholdet. Men på højskolen levede man meget i det »nu« eller »helle«, som højskoleopholdet var. Man var optaget af hinanden, gymnastikken og alt det nye spændende, således at den verden, der var udenfor, kom til at virke fjern og langt væk. Forhistorie, familie og venner var noget, man havde forladt og for en stund »glemt«. Det er i hvert fald det indtryk, man får ved mange af indlæggene fra »de smaa graa«. Disse indledende skrivelser giver et værdifuldt indblik i højskoleelevernes sociale og kulturelle ståsted, og faktisk er det muligt at opstille en lille oversigt, som viser, hvad bøgerne kan fortælle:

- At forældrenes (dvs. faderens) erhvervmæssige baggrund hovedsagelig er selvstændig. Ti af fædrene har enten eget landbrug, er håndværksmestre med egen virksomhed eller har andet selvstændigt erhverv. De resterende tre kvinder har forældre, som er lærere og heraf er to forstandere. Alle er tilknyttet friskoler eller højskoler.

Omslag på en af vandrebøgerne »De smaa graa«. Foto: Vartov-Arkivet.

- Af de 10 familier med selvstændigt erhverv er de fem tilknyttet landbruget.
- I alle familier (en enkelt har ikke nogen mor) er moderen hjemmegående og nogen gange også medarbejdende på egen virksomhed.
- Alle bor i eget hus.
- Kun tre af kvinderne har ingen søskende, de resterende har mellem to og syv søskende.

Nu er det som sagt ikke målet i denne artikel at indlade sig på en dybere indholdsanalyse af vandrebøgerne, men blot ud fra ovenstående enkle oversigt tegner der sig umiddelbart en tydelig profil af de 13 kvinders sociale – og vel også kulturelle – baggrund. Kvinderne kommer fra tilsyneladende trygge middelstandshjem, der har overskud til, at moderen kan være hjemme – dog mest som hjemmearbejdende, de bor i eget hus og de kommer fra kulturelle mil-

Foto fra den første vandrebog »De smaa graa« i 1943. Foto: Vartov-Arkivet.

jøer, der på den ene eller anden måde har tilknytning til de folkelige bevægelser.

Endvidere kan man i de løbende beretninger følge kvindernes sociale udvikling de næste 60 år. Her får man indblik i deres valg og overvejelser i forbindelse med uddannelse og arbejde, husholdning og økonomi. Generelt tyder det på, at kvinderne forbliver socialt på samme niveau som deres forældre, med en lille tendens til at kvinderne – til forskel fra deres mødre – får en mellemlang til lang uddannelse. De bor som deres forældre i eget hus, og deres børn får en mellem- eller længerevarende uddannelse.

Kulturelt giver vandrebøgerne også et signalement af kvindernes videre færd i livet. Deres aktiviteter, hvad de bærer med sig af traditioner, vaner og omverdensforståelse, og hvad der af disse forkastes og forandres. Vandrebøgerne kan i denne sammenhæng ses som et eksempel på de mekanismer, hvormed idealer fra Snoghøj Gymnastikhøjskole fastholdes og vedligeholdes i et forpligtende fællesskab. Vandrebøgerne er på samme tid et resultat af

selvforståelsen i det folkelige gymnastikmiljø og en aktiv komponent i fastholdelsen og udviklingen af selvsamme selvforståelse.

Oplevelsen af højskolen

Vandrebøgerne fortæller også om kvindernes oplevelse og opfattelse af Snoghøj Gymnastikhøjskole, hvad de mener om gymnastikken og lærerne, og ikke mindst hvad højskolen har betydet for dem i deres liv. Et træk, som går igen i vandrebøgerne, er den store betydning, som Solvejg Bording har haft. Solvejg Bording var elev, det første år Snoghøj Gymnastikhøjskole åbnede i 1925, og hun blev senere i 1933 lærer samme sted.⁹

Der er ingen tvivl om, at Snoghøj Gymnastikhøjskole for kvinderne har betydet noget godt og positivt i deres liv. Konsekvent omtales skolen som »vor kære skole«. I årene frem til 1957, mens skolen stadig fungerer som gymnastikhøjskole, orienterer man desuden hinanden om stort og småt fra Snoghøj, ligesom man i vid udstrækning deltager i de mange elevmøder og stævner, der bliver afholdt på skolen. En gang i mellem er også skolens forstandere, Jørgine Abildgaard og Anna Krogh, gæsteskribenter i vandrebogen. En begivenhed, som alle kvinderne forholder sig til, er konflikten i 1957, som fører til skolens lukning. En af kvinderne giver udtryk for de flestes reaktion på konflikten:

»Jeg synes for øvrigt heller ikke, vi skal til at diskutere det skete. Vi havde vel alle vor favorit – Anna – Gine – eller Solveig, og jeg ved vore 13 stemmer ikke ville falde på samme person. Så mon ikke også det spiller en rolle, når vi dømmes eller tager parti, – jeg tror det«. ¹⁰

Navnet Gine er kælenavn for Jørgine Abildgaard. Hvad citatet her og reaktionerne i øvrigt i vandrebogen viser er, at det gode minde om Snoghøj Gymnastikhøjskole ikke måtte ødelægges.

Oplevelsen af fællesskabet

Fællesskabet, som kvinderne mødte på Snoghøj Gymnastikhøjskole, oplevede de som en meget stor og positiv oplevelse, som de ønskede bevaret også efter opholdets afslutning i 1943. Med vandrebøgerne fik de mulighed for at følge hinandens liv på godt og ondt. Brevene gjorde den enkelte i stand til at spejle sig i de andre. Det er ikke kun os (læserne), som kan følge deres liv, kvinderne følger gennem årene også hinandens. De deltager via brevene i hinandens kærestesorger og -glæder, bryllupper, børn, børnebørn, arbejde, husbyggeri, sygdom, sølvbryllupper, konfirmationer, dødsfald osv. Gennem årene blev fællesskabet udbygget med fælles weekender og træf, hvor man på skift besøgte hinanden. Følgende citat giver et indblik i, hvordan kvinderne oplevede fællesskabet:

»Kære små grå! – det kan aldrig blive kedeligt med denne dejlige vandrebog, og vi skal altså holde den i sving. Den oplevelse, det er at læse om jeres færd, bliver større og større. Jeg ved ikke, hvordan det kan være men man bliver glad, når man midt i al travlheden kommer til at tænke på alle I, der står sammen med en selv og prøver på at samles om minderne om noget forbigået (...) Ens verden bliver større, når vi er fælles, og glæden over ens eget bliver også større ved at fortælle til jer om det«.¹¹

Vandrebøgerne kan også vise, hvordan omgangsformen var, og man kan få svar på

spørgsmål som f.eks.: Kan der iagttages en særlig kvindelig, gymnastisk tone? Og udviklede den sig over tid?

Et gennemgående træk er den store forpligtelse, kvinderne følte overfor fællesskabet og ikke mindst det at skrive i vandrebøgerne. Utallige er kvindernes undskyldninger og bortforklaringer over at være sene til at svare og sende bogen videre. De første mange år indledes brevene ofte med et *»Uh hvor er jeg altså flov, jeg havde så gode fortsætter«*.

Et helt kvindeliv – »den totale livshistorie«

Efter højskoleopholdet mødte kvinderne den store udfordring, det er at forene arbejde, familie, børneopdragelse og gymnastikken. Ikke overraskende var det vanskeligt for dem at holde gymnastikken ved lige, i takt med at forpligtelserne overfor arbejde og familie voksede. For idrætshistorikerne kan det ofte være vanskeligt at finde kildemateriale, der over så lang en tidsperiode dokumenterer og belyser netop denne side af idrætten, men netop dette kan vandrebøgerne. Ofte blev det til gymnastik en gang om ugen, men som det formuleres i et brev fra 1954: *»selvom der ikke dyrkes snoghøjgymnastik her i nærheden – det er ultramoderne, men giver god motion«*. For enkelte andre var det afgørende, om der dyrkedes Snoghøjgymnastik i omegnen: *»jeg har engang forsøgt at komme i gang, men da det viste sig at være Ollerup gymnastik, trak jeg mig tilbage«*.¹²

Med tiden bliver vandrebøgerne for kvinderne selv også en kilde til at forstå deres egen historie. Vandrebøgerne virker så at sige tilbage på det liv, kvinderne lever, og bliver en dynamisk komponent i refleksionerne over deres liv. Selvfølgelig

og erindring påvirkes af det, som står i vandrebøgerne, hvilket ikke overraskende er særlig tydeligt midtvejs i livet i 40-50 års alderen. Kvinderne kan i vandrebøgerne spejle sig i hinanden og identificere sig med hinanden. Og endelig er der også enkelte, som gør regnskab over deres liv.

Med vandrebøgerne kan man næsten følge kvindernes »totale livshistorie«. Vandrebøgerne giver med andre ord et enestående indblik i kvindernes og deres familiers livsfaser, og omridset af et billede tegner sig:

1. fase. Fra 1943. Fra kvinderne er 19-21 år, til de bliver gift. Denne periode er kendetegnet ved, at man skriver regelmæssigt. Man er i gang med uddannelse og bor mestendels hjemme. Det er også i denne periode, Danmark er besat af Tyskland, hvad der ikke fylder meget i vandrebøgerne, her står kun lidt om befrielsen.

2. fase. Fra ca. 1947. Kvinderne er nu gift og har travlt med at passe små børn, arbejde, hjem og familie. Denne periode er kendetegnet ved huller i brevskrivningen, og på et tidspunkt fra 1960-1968 er vandrebøgerne ved at gå helt i stå. Det er tydeligvis i tiden frem til midten af 40 års-alderen, at kvinderne har allermest travlt.

3. fase. Fra slutningen af 1960'erne. Nu er børnene blevet store, man er veletableret med job og hus og har fået mere tid til sig selv. Det ses også på korrespondancen, der atter tager fart.

4. fase. Fra midten af 1970'erne er det forældrene, som er blevet gamle og skal passes. Dette giver hos mange anledning til refleksion over livet og ens opvækst. Vandrebogen bliver i den anledning brugt som kilde til egen historie.

5. fase. Man får mere tid til sig selv igen, og nu er det børnebørnene, som kræver opmærksomhed, og som giver glæde.

6. fase. Pensioneringen kommer fra

midten af 1980'erne, men det gør også de aldersbetingede sygdomme, og de første af kvinderne dør. Dog er det også tid for rejser, kurser og fordybelse.

Livshistorie – Hverdagsliv og idrætsliv

På trods af at ønsker og motivation for et liv fyldt med gymnastik og realisering af de folkelige (grundtvigske) idealer er til stede i rigt mål, er det påfaldende, hvor meget hverdagen fylder i kvindernes liv. Dagligdagen sætter dagsordenen, og så må alt andet indrette sig – også de drømme og idealer, som man deler med de andre kvinder. Eksemplet med vandrebøgerne »De smaa graa« viser, at denne type historisk kilde kan tilføre idrætshistorien værdifulde indsigter i sammenhængen mellem hverdagslivet og idrætslivet. Vandrebøgerne er med til at korrigere perspektivet på den folkelige idrætshistorie. Gymnastikhistorien, køns- og kvindeperspektivet og de folkelige bevægelsers historie bliver med indsigten fra kilder som vandrebøgerne balanceret i forhold til hverdags- og dagliglivshistorien. I vandrebøgerne er det muligt at iagttage mødet mellem den store historie og den lille historie. Det enkelte individ og dets private familielivs samspil med den folkelige bevægelse.

Men ikke mindst viser vandrebøgerne, at menneskelige fænomener som følelser i høj grad hører hjemme i den »totale livshistorie«. Ved at inddrage andre kilder end de gængse udfordres i høj grad vores metodiske og teoretiske tilgang til idrætshistorien. At udføre totalhistorie er ikke blot et spørgsmål om avancerede teoretiske tilgange, men i høj grad også et spørgsmål om, hvilke kilder man anvender og op-søger. Teori, metode og kilder er de tre

hjørnesten, som idrætshistorien – og for den sags skyld al historisk forskning – hviler på, men det er uhyre vigtigt, at alle tre områder opdyrkes og udfordres, hvis de skal stå i et dynamisk forhold til hinanden. Spørgsmålet er, om ikke teori og metode i

de seneste år har overhalet kilderne, og idrætshistorien – ikke mindst den totale idrætshistorie – har brug for nye kildestudier, hvis der fortsat skal foregå en frugtbar udvikling på dette felt.

Noter

1. Jørn Hansen: Idrætshistorie – hvordan?: generelle metodiske og teoretiske problemstillinger. I: *Idrætshistorisk årbog*. Nr. 1 (1985). s. 21-31.
2. Ibid. s. 26.
3. *Idrætshistorisk Årbog* 1993.
4. En del af DIFs arkiv er afleveret til Rigsarkivet, mens DGIs er afleveret til Vartov-Arkivet.
5. Vandrebog »*De smaa graa*« (2004).
6. Se i øvrigt om grundtvigianernes historie i Jes Fabricius Møller: *Grundtvigianisme i det 20. århundrede* (København, 2005).
7. De vandrebøger, som man inden for højskolerne anvendte, må ikke forveksles med de vandrebøger som håndværkssvende på valsen fra 1828 var påbudt at bære på sig.
8. En metodisk behandling af vandrebøgerne findes hverken i Inger Hartbys undersøgelse: *Højskolens døtre. En analyse af højskolekvinders livsvilkår og kulturelle status samt folkehøjskolens forvaltning af køn 1920-2000* (Odense, 2003) eller i Bodil K. Hansens artikel Kvinderne i et grundtvigsk bondemiljø. I: Jørgen Holmgaard (red.), *Det grundtvigske bondemiljø*, nr.4. s. 75-140.
9. Se i øvrigt Aalbæk Klara Korsgaard: Anna og Jørgine (Odense, 1996).
10. Brev fra vandrebogen »*De smaa graa*« 1957.
11. Brev fra vandrebogen »*De smaa graa*« 1952.
12. Brev fra vandrebogen »*De smaa graa*« 1954.

Litteratur

- Hansen, Bodil K.: Kvinderne i et grundtvigsk bondemiljø. I: Jørgen Holmgaard (red.), *Det grundtvigske bondemiljø*, nr. 4.
- Hansen, Jørn: Idrætshistorie – hvordan?: generelle metodiske og teoretiske problemstillinger. I: *Idrætshistorisk årbog* (1985).
- Hansen, Jørn og Eichberg, Henning (red.): *Idrætshistorie og livshistorie*. Idrætshistorisk Årbog (1993).
- Hartby, Inger: *Højskolens døtre. En analyse af højskolekvinders livsvilkår og kulturelle status samt folkehøjskolens forvaltning af køn 1920-2000*. (Odense, 2003).
- Korsgaard, Klara Aalbæk: Anna og Jørgine (Odense, 1996).
- Møller, Jes Fabricius: *Grundtvigianisme i det 20. århundrede* (København, 2005).

Kilder

Vandrebøgerne »*De smaa graa*«. Vartov-Arkivet.